

Завгородько Л.В.¹
Освітні виміри філософії географії

¹ *Завгородько Людмила Вікторівна, пошукач кафедри філософії
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків, Україна*

Received November 11, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. В статті розкривається, які освітні можливості філософії географії і як вона співвідноситься з філософією освіти, і як це можна простежити на матеріалі української культури. Філософія географії порушує фундаментальні питання щодо людини, і, відповідно, має визначальний філософсько-антропологічний компонент в своїй основі, але порушує в такий спосіб, що, як ніяка інша наука, поєднує певне визначення просторової межі, кордонів існування людини та спільноти, з невизначеністю цих же кордонів, і пошуки цієї визначеності через міфологічні архетипи, культурні практики та освітні проекти. Матеріалом для вирішення цих завдань обраний етнокультурний матеріал в цілому та українська культура зокрема в тих вузлових моментах, в яких очевидний зв'язок філософського осмислення просторових координат з їх освітніми вимірами. Такими моментами або етапами стали період дописемної культури, давньоруська культура, просвітницька діяльність православних братств, розробка національної ідеї представниками української інтелектуальної еліти, причетними до діяльності Кирило-Мефодіївського братства, Києво-Могилянської академії, університетського співтовариства, нарешті сучасних освітніх проектів. Філософія географії стає одним із способів людини окреслювати навколо себе метафізичний кордон і осмислювати навколишній простір: гендерний, культурний, соціальний, політичний, моральний, естетичний, конфесійний. Концепт географії, визначений широким спектром дисциплін, набуває важливого методологічного та освітнього значення. Таким чином, освітні виміри філософії географії можуть бути визначені через проблему людини як мешканця певного географічного середовища, в такій ж мірі, як суб'єкта, учасника і творця культурного простору, в тому числі освітнього. В українській культурі освітня практика стала формою збереження національної ідентичності та визначення кордонів буття пересічного українця.

Ключові слова: *освітній простір, філософія географії, ідентичність, антропологія, географічний детермінізм.*

Вступ. І.Г. Гердер писав у своїй «Філософії історії»: «Простору сповнені мудрості, а часи повні уявного хаосу, і, проте, людина створена, очевидно, щоб шукати порядок, щоб внести ясність у свій малий проміжок часу, щоб прийдешнє будувати на минулому, – інакше навіщо людині пам'ять, навіщо спогади?» [1, с. 9]. Те, що простір пов'язаний з часом в своєму співвіднесенні з людиною, і про те, що повною мірою розуміння цієї обставини прийшло у ХХ ст., говорить і поняття хронотопу, запропоноване М. Бахтінім.

На користь того, що уявлення про простір і час мають широке світоглядне значення, можна наводити численні приклади. Давайте пригадаємо ті наслідки,

до яких призвела, наприклад, теорія М. Коперника. Втрата монополії на уявлення про Землю як унікальне небесне тіло, створене Богом для людини, викликала появу гіпотетичних уявлень про можливість розумного життя на інших планетах. В якості найбільш популярного небесного тіла в цьому відношенні довгий час виступали насамперед Місяць і Венера, а починаючи з 1890-х років, Марс.

Або в сучасній культурі – поява медіа- та віртуального простору, зміна звичних параметрів навколишнього світу укупі з проблемою трансформації самої людини, перетворення його в медіа, канал отримання, передачі та сприйняття інформації, призводить до по-

яви медіаантропології – філософсько-антропологічної дисципліни про медійні трансформації людини.

Ключовою тезою в уявленнях людини про навколишній простір, який експлуатується медіа і різними видами мистецтва, передусім кіно, є думка про те, що все не те, що здається. Втрачається не просто грань між реальним і гіпотетичним, але сама реальність постає як багатшаровий пиріг, як матриця, як просто-рвов-часова «матрьошка», в якій нормою стає флешбек і нашарування сюжетів і вставних епізодів. Відбувається втрата людиною ґрунту під ногами; не випадково сам ґрунт має значення джерела не тільки рівноваги, але і життєвої сили в різних культурах, і втрата зв'язку з ним призводить до непередбачених наслідків.

Творіння світу – позначення насамперед його просторових меж і потім заповнення його мешканцями. Не тільки творіння світу досить часто відбувається з тіла т.зв. першолюдності, але останнє має власні просторові кореляції. В цілому людина може поставати не тільки як суб'єкт і творець культурного, соціального, комунікативного простору, макрокосму, але й як самодостатній невеличкий космос, мікрокосм. Людина нічимна поза цього простору, поза зв'язку з Іншим, який теж повинен бути певним чином орієнтований в просторовому відношенні, для того щоб скласти про нього уявлення і вибудувати відносини. Людина неможлива і без власного простору, який може бути ієрархізований різним чином, виходячи, наприклад, з домінування «тілесного низу» або, навпаки, інтелектуального споглядання зверху чи, нарешті, духовного, сердечного переживання зсередини, з самого центру «внутрішньої людини», тобто відбувається проєкція на тіло людини просторових координат як корелятив її поведінки і мислення.

Тому філософія географії – проблема не тільки просторових і світоглядних орієнтирів людини, але і питання про саму людину, вона має чітку філософсько-антропологічну парадигму всередині себе. Це та складова, якої в цілому позбавлені основні напрями рефлексії щодо географічних вимірів буття людини, оскільки в них йдеться не стільки про людину як особу та індивід, скільки про род людський та про окремі народи, шляхи формування та самовизначеності їх ідентичності, унікальності та майбутніх перспектив. Маються на увазі насамперед тривала традиція географічного детермінізму та пов'язана з ним філософська та політологічна школа геополітики. Ми ж вважаємо доречним спрямувати увагу на людину. Адже, незважаючи на всі трансформації, які з нею відбулись та відбуваються в сучасному світі, на ту «антропологічну катастрофу», про яку можна прочитати у деяких представників сучасної філософської антропології, на втрату впевненості в тих критеріях, якими традиційно мірялась унікальність людини у порівнянні з тваринним світом, незважаючи на все це, залишаються ті певні екзистенціали, серед яких важливе місце займають просторові та часові орієнтири і людини, і суспільства, і їх осмислення продовжується в філософії географії. Але це осмислення має певним чином бути спрямоване, а його результати донесені до людини і суспільства в тій мірі, в якій людина продовжує здобувати певні навички, отримувати знання, сприймати куль-

турні цінності різних епох і народів, залишається в освітньому просторі людства.

Мета. Які ж освітні можливості філософії географії і як вона співвідноситься з філософією освіти? Як це можна простежити на матеріалі саме української культури? Розгляд цих питань і є метою статті.

Матеріали та методи. Як можна зазначити із вищесказаного, зазначена мета носить постановочний характер і спрямована на те, щоб сформулювати той напрямок, який ми вважаємо пріоритетним для філософії географії в сучасній гуманітарній науці, обґрунтувати його світоглядні основи та практичне значення. Матеріалом для вирішення цих завдань обраний етнокультурний матеріал в цілому та українська культура зокрема в тих вузлових моментах, в яких очевидний зв'язок філософського осмислення просторових координат з їх освітніми вимірами. Ми використовуємо метод антропологічної редукції, але, безумовно, ми не можемо уникнути використання феноменологічного методу. Його необхідною умовою є той принцип, що увага дослідника спрямована не на зовнішній світ, а на саму свідомість, бо, саме вона в кінцевому рахунку є джерелом як наукового, так і донаукового знання, а саме свідомість на різних її рівнях є і акумулятором, і «ретранслятором» знань, і сферою докладавання зусиль освітян і тих, хто навчається.

Огляд публікацій. Філософські виміри просторових координат буття людини, суспільства і певних соціальних та етнічних спільнот достатньо давно знаходяться в полі уваги вітчизняних та західних дослідників. Передумови для подібних підходів були закладені ще мислителями, які ставили розвиток окремих народів у відповідність до властивих їх території проживання геологічних, кліматичних та подібних факторів, починаючи з географічного детермінізму Ш. Монтеस्क'є, а в минулому столітті розвинені насамперед Дж.К. Райтом в його «геософії». Поняття географічного простору розглядалось в працях М. Фуко, Ж. Дельоза, Ф. Гваттарі та ін. В працях російського дослідника В. Подороги географічний простір став важливою і органічною умовою самого філософствування.

В сучасних гуманітарних дослідженнях відбувається, по-перше, подальше поглиблення зазначеного дискурсу, по-друге, його надзвичайна диверсифікація, проєкція на найрізноманітніші дослідницькі стратегії. При цьому сучасна наукова рефлексія з приводу концепту географії та споріднених явищ дотримується в цілому міждисциплінарного підходу і одночасно висуває певні філософські або принаймні загальнотеоретичні та світоглядні засади, що дозволяє говорити про т. зв. філософію географії в широкому сенсі та власне філософію географії. Серед розгалужень першої можна назвати політичну географію, економічну географію, моральну географію, різні варіанти теологічної географії (географія Бога, географія Біблії) та ін.; прикладом другої є праці сучасного американського філософа Ахілле Варзі.

За визначенням останнього, онтологічне різноманіття географії створює «ідеальний предмет для філософських пошуків» [4, с. 1], насамперед в галузі соціальної та політичної філософії та суміжних науках, зокрема, екологічній етиці. Крім того, є досить широ-

кий спектр пов'язаних з цим практичних проблем, як-то соціальне вибудовування природного середовища, іконографія ландшафту і т.п. Як зазначає Варзі, певні питання, які вирішує філософ географії, «співпадають з тими, які вирішує будь-який філософ, який здійснює метафізичну розвідку комплексних структур соціального світу» [4, с. 3].

Безперечно, сучасна філософія географії – це філософська наука, яка, проте, очевидно характеризується міждисциплінарним характером досліджень в цій галузі, які спрямовані на з'ясування широкого кола метафізичних, епістемологічних, аксіологічних проблем питань в географії. Особливий розвиток цей напрям отримав після створення в 1997 р. всесвітньо визнаним експертом у сфері політики охорони навколишнього середовища Ендрю Лайтом «Спілки філософії та географії». Можна додати, що цей фахівець знаходить важливі для філософії природи і одночасно літературознавства теми у толкінієвському епосі «Володар кілець» [2].

Таким чином, філософія географії стає одним із способів людини окреслювати навколо себе метафізичний кордон і осмислювати навколишній простір: гендерний, культурний, соціальний, політичний, моральний, естетичний, конфесіональний. Відповідно формуються і виокремлюються в загальному освітньому просторі постмодерного чи то вже пост-постмодерного та пост-інформаційного суспільства такі дисципліни, як політична географія (В. Брустейн), систематична географія (В. Девіс), економічна географія (Дж. Рассел Сміт), екологічна географія (Г. Коулз), моральна географія (Дж.Л. Мачор), соціологія географії, різні варіанти теологічної географії, як-от географія Бога, географія Біблії, географія творіння, географія американської релігії (Е. Гауштад) [3] та ін. Ми вважаємо, що одночасно все це форми освітньої діяльності, які реалізуються через викладання, наукові проекти та публікації і є відкритим полем для подальшої проєктивної діяльності (М. Епштейн) сучасних гуманітарних наук.

Результати та обговорення. В будь-якому разі концепт географії, визначений цим широким спектром дисциплін, набуває важливого методологічного та освітнього значення, формалізуючи думку людини щодо оточуючого середовища та допомагаючи зберегти баланс між нестримними тенденціями до глобалізації і уніфікації культур в космополітичному віртуальному просторі, а з іншого, центробіжними прагненнями етнічних спільнот та невмирущою жадобою кожного індивіду до особистої політичної та економічної свободи та мобільності, в тому числі в просторовому відношенні.

Для сучасної людини географія вже досить давно стала не просто спеціальною дисципліною чи методологічним полем осмислення відносин з оточуючим середовищем, але й засобом філософського осмислення просторового буття. Відома традиція уявлень про взаємозв'язок між духовним менталітетом тієї чи іншої національно-етнічної спільноти, властивими їй звичками, традиціями, релігійними уявленнями, матеріальною культурою, з одного боку, та всім комплексом геолого-кліматичних умов, характерних для тієї чи іншої місцевості, з іншого.

Відомо, що міфи та ті обряди, які виступають засобом їх ілюстрації для архаїчної свідомості, виконують світоглядну, а значить певною мірою і виховну функцію для спільноти. Міфічні ритуали та наративні елементи пов'язані з певними територіальними топонімами та їх вербальними та образними корелятами в дописемній культурі, відображаючи рівень безпосереднього сприйняття себе та Іншого в просторі. Безумовно, відповідні дії та парадигми мислення виконують безпосередні виховні завдання по осмисленню набутого досвіду та засобів його передачі, вбудовування в певний комунікативний та згодом соціальний вимір існування людської істоти. М. Еліаде визначав географічний простір як певний архетип, пов'язаний з певною системою релігійних вірувань та обрядів.

Коли етнічні культури переходять на рівень свідомої рефлексії та фіксації її результатів в різних формах самобутнього, але досить розвинутого та розгалуженого культурного життя, досвід осмислення та опису навколишнього світу здобуває філософські модуси, в яких освітня парадигма закладена як система свідомих настанов щодо передачі досвіду не через розповідь, ліро-епічні та музикальні відтворення того, що зафіксовано в історичній пам'яті нащадків, а через навчання, заняття, верифікацію засвоєного та відчутого, через різні канали отримання, засвоєння та подальшого розповсюдження інформації. Таким чином, в національно орієнтованих освітніх системах географічні смисли продовжують виступати одним із важливих параметрів існування освітнього простору як осередку культурної самобутності та однієї із фундаментальних засад цивілізаційного розвитку.

Саме завдання збереження цих засад, традицій та перспектив українського народу виконували православні братства в Україні в XVI – XVII ст., які, в свою чергу, успадкували кращі просвітницькі настанови давньоруської культури з її оригінальною літературою, своєрідним іконописом, першими спробами організувати шкільну та бібліотечну справу. Братства виступили на боці збереження не тільки соціальних інтересів, але й освітнього та конфесійного простору, в якому українська культура могла зберігатися та розвиватися. Філософська орієнтація просвітницької думки ідеологів братніх шкіл не тільки загострила вічну проблематику філософії: проблему співвідношення духовного й матеріального, видимого й невидимого, вічного й тимчасового, але й поставила питання ідентичності та її просторових координат, насамперед принципів вибудовування освітнього простору як умови збереження ідентичності. Розкриваючи ці граничні стани світу через тему людини, філософська думка цього часу ще раз підтвердила найголовнішу особливість українського філософствування – онтологічну її спрямованість, втілену в концепції цілісної людини й філософії як цілісного знання. Пронизана живим пантеїстичним духом, філософія братніх шкіл ренесансного періоду заклала в українській філософії основи формування тривалої традиції, яка продовжила себе у творчій думці Києво-Могилянської академії й знайшла своє повне втілення в ідеях Григорія Сковороди.

Києво-Могилянська академія продовжила науково-освітні, демократичні традиції братніх шкіл на Украї-

ні. В академії одержали подальший розвиток мовознавство, література, історія, а сама філософія очолила ідеологічне протистояння, що почалося, з католицькою експансією. Хоча філософська культура ще продовжувала залишатися у впливі церковно-схоластичного світогляду, але в ній уже чітко почала вимальовуватися тенденція зближення із природознавством, із запитом суспільного життя.

У контексті розробки філософії національної ідеї філософія розуміється як особлива форма бачення світу, особливість якої полягає в її нерозривному зв'язку з історією й культурою народу. Саме вона, на думку одного з ідейних нахненників Кирило-Мефодіївського суспільства, першого ректора Київського університету М. Максимовича є методологічною підставою збагнення «українського народного духу», специфіки українського національного характеру, виявлення тих «емблем духу», які найбільше наочно представляють сутність національної культури. У такому ж плані представлений і програмний документ Кирило-Мефодіївської ідеологічної концепції – «Книги буття українського народу» М.Костомарова, де вперше було представлено у міфологічному ключі месіанське призначення України як унікальної етнічної одиниці, що претендує на збагнення власного історичного змісту в контексті світової історії.

Романтично-екзистенціальна традиція в українській філософії виявилася далеко не єдиною формою вираження філософського світорозуміння й органічно вписала в різноманіття навчань і шкіл періоду кінця ХІХ – початку ХХ століття. Центрами філософського знання стали кафедри київського, харківського, одеського університетів, представлені концепціями А. Козлова, Г.Челпанова, А.Потебні, М.Драгоманова, В.Зеньковського, А.Гилярова й інших.

В епоху глобалізації відбувається, з одного боку, нівелювання етнографічних систем просторово-часових координат, їх інкультурація, інкорпорація, включення в простір медійної, віртуальної культури, перехід на загальнофілософський, теоретичний рівень, а з другого боку, центробіжні тенденції, поєднані з інтересом до проблеми національної ідентичності та своєрідності, прагнення до визначення параметрів існування етнічної одиниці у межах певних не просто географічних, а державних кордонів, хоча б і як частина більшого політичного утворення.

Філософія географії виконує свої освітні функції у всіх цих випадках і не будучи предметом рефлексії, і стаючи вже не просто окремою цариною знань, але й навчальним предметом.

У сучасному світі географічні смисли виступають одним із важливих параметрів існування освітнього простору. Світовий освітній простір об'єднує національні освітні системи різного типу та рівня, вони значно розрізняються за філософськими і культурними традиціями, рівнем цілей і завдань. Тому слід говорити про сучасний світовий освітній простір, як про той, що формується в єдиному організмі при наявності в кожній освітній системі глобальних тенденцій і збереженні різноманітності. Географічна структура світової освіти втілює територіальні та статистичні пропорції в розвиток національної системи кожної країни, окремих регіонів і континентів, глобальної взаємодії між системами освіти окремих країн і регіонів. Важлива роль відводиться географам в збереженні і поліпшенні природного середовища, тому актуальним завданням стає підготовка висококваліфікованих фахівців, що мають широкий географічний кругозір, дозволяє бачити природу у всіх її складних взаємозв'язках, і що володіють глибокими теоретичними знаннями, практичними навичками та сучасними методами дослідження по одній з дисциплін географічного циклу.

Висновки. Таким чином, освітні виміри філософії географії можуть бути визначені через проблему людини як мешканця певного географічного середовища, в такій ж мірі, як суб'єкта, учасника і творця культурного простору, в тому числі освітнього. Якщо до природного середовища людині насамперед треба пристосовуватися, то щодо культурного простору, вона сама акумулює та формує його смисли, а також тієї ідентичності, яку вона відчуває як приналежна до певної етнічної / національної спільноти. Пізнавальний потенціал світоглядних пошуків закладений ще в дописемній культурі, але вже на рівні свідомих пошуків ідентичності і тих культурних практик, через які вона осмислюється та здобувається, включаючи освітні проекти, формуються певні компоненти філософського осмислення географії. В українській культурі освітня практика стала формою збереження національної ідентичності та визначення кордонів буття пересічного українця.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества; пер. и прим. А.В. Михайлова. – М.: АН СССР, 1977.
Herder J.G. Idei k filosofii istorii chelovechestva; per. i prim. A.V. Mihaylova [Ideas upon Philosophy and the History of Mankind; transl. A.V. Mihaylov]. – M.: AN SSSR, 1977.
2. Лайт Э. Зеленое время Толкина: темы окружающей среды во «Властелине колец» // Властелин колец как философия: Эссе; [пер. с англ. А. Баркова]. – Екатеринбург: У-Фактория, 2005. – с. 205-223.
3. Gaustad Edwin S. The Geography of American Religion // Journal of Bible and Religion. – 1962. – Vol. 30. – N 1. P. 38-45.
4. Varzi Achille C. Philosophical Issues in Geography – An Introduction // *Topoi* 20:2 (2001), 119-130 / [Електронний реєстр: http://www.columbia.edu/~av72/papers/Topoi_2001.pdf]

Zavhorodko L.V. Educational dimensions of the philosophy of geography

Abstract. The article reveals that educational opportunities geography and philosophy as it relates to the philosophy of education and how it can be seen in the Ukrainian culture. It was found that the philosophy of geography puts fundamental questions about human being and therefore has a decisive philosophical-anthropological component at its core but penalized in a way that is like no other science that combines some spatial definition of the limits and boundaries of human existence community of vagueness of the same

boundaries, and searches of certainty through mythological archetypes, cultural practices and educational projects. The material for these tasks is ethno cultural in general and related to the Ukrainian culture in particular in those essential points where communication between philosophical understanding of the spatial coordinates and their educational measurements is displayed. These are the periods during the pre-literate culture, Old Rus' Culture, the Orthodox Bratstva's educational activity, the development of the national idea by the Ukrainian intellectual elite involved in the the Brotherhood of Saints Cyril and Methodius, Kyiv-Mohyla Academy, the 19th cent. University community and, finally, current educational projects. Philosophy of Geography is one of the ways to outline and describe metaphysical border and to make sense of the surrounding space: gender, cultural, social, political, moral, aesthetic, confessional. The concept of geography has been defined by a wide range of subjects. Therefore it gets an important methodological and educational value. Thus, the educational dimensions of the philosophy of geography can be determined through problem of a man as inhabitant of particular geographical environment in the same way as participant and creator of cultural space, including educational levels. Educational practice in the Ukrainian culture became form of preservation of national identity and definition of boundaries for the middle Ukrainian people.

Keywords: *educational space, philosophy of geography, identity, anthropology, geographical determinism.*

Завгородько Л.В. Образовательные измерения философии географии

Аннотация. В статье раскрываются, какие образовательные возможности философии географии, и как она соотносится с философией образования, и как это можно проследить на материале украинской культуры. Философия географии возбуждает фундаментальные вопросы относительно человека, и, соответственно, имеет определяющий философско – антропологический компонент в своей основе, но возбуждает таким образом, что, как никакая другая наука, объединяет определенное определение пространственной границы, границ существования человека и сообщества, с неопределенностью этих же границ, и поиски этой определенности через мифологические архетипы, культурные практики и образовательные проекты. Материалом для решения этих задач избран этнокультурный материал в целом и украинская культура в частности в тех узловых моментах, в которых очевидна связь философского осмысления пространственных координат с их образовательными измерениями. Такими моментами или этапами стали период дописьменной культуры, древнерусская культура, просветительская деятельность православных братств, разработка национальной идеи представителями украинской интеллектуальной элиты, причастными к деятельности Кирилло-Мефодиевского братства, Киево-Могилянской академии, университетского сообщества, наконец современных образовательных проектов. Философия географии становится одним из способов человека очерчивать вокруг себя метафизический границу и осмысливать окружающее пространство: гендерное, культурное, социальное, политическое, нравственное, эстетическое, конфессиональное. Концепт географии, определенный широким спектром дисциплин, приобретает важное методологическое и образовательное значение. Таким образом, образовательные измерения философии географии могут быть определены через проблему человека как жителя определенной географической среды, в такой же мере, как субъекта, участника и творца культурного пространства, в том числе образовательного. В украинской культуре образовательная практика стала формой сохранения национальной идентичности и определение границ бытия рядового украинца.

Ключевые слова: *образовательное пространство, философия географии, идентичность, антропология, географический детерминизм .*